
гл. ас. д-р Румен ЯНКОВ*

**ДЕМОГРАФСКИ И СЕЛИЩНИ ПРОБЛЕМИ
НА ОБЩИНА ЕЛЕНА – ОЩЕ ЕДИН АРГУМЕНТ
В ДИСКУСИЯТА ПО СТАРОПЛАНИНСКОТО
ПРЕСИЧАНЕ НА КОРИДОР №9**

Геодемографските условия имат важно значение за развитието на транспортната система. Населението е пряк и косвен (чрез стопанството) потребител на транспортни услуги. Следователно някои от характеристиките му – брой, възрастова структура, икономическа активност и др. са определящи за транспортните потребности, обема и направленията на пътничкопотоците.

След върхът на ежедневните пътувания и миграциите през 60-те и 70-те години, последва спад, който по икономически и демографски причини достигна най-ниската си точка през изминалото десетилетие. Наблюдения от последните години свидетелстват за ново нарастване на интензивността на трудовите миграции и на ежедневните пътувания, не само трудови. Това е свързано и протича на фона на бавното икономическо съживяване, респ. на нарастване на стокопотоците породени от търговията на дребно, и производствената дейност. Наред с участието на страната в реализацията на европейските транспортни проекти, усвояването на средствата от инфраструктурните фондове и необходимостта от регионалното планиране на нова основа, тази тенденция отново актуализира проблема за мястото на общините в националната транспортна политика.

Регионалното развитие у нас е под решаващото влияние на новия, но не и неочакван процес на намаляване на населението. За периода 1985 – 2001 г. страната загуби един милион души, от които 700 хил. д. селско население. Като се има предвид, че миграциите

* Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“.

село – град за последния междупреброителен период почти два пъти превишават миграциите в обратното направление (при съвсем различен възрастов състав на контингента!), става ясно, че петкратно по-бързото намаляване на селското население е резултат от етническата емиграция и силно влошените структурни и възпроизводствени показатели. Ако първата причина е вече отминал етап, то втората ще има по-трайно въздействие и последици.

Критични показатели за динамиката на броя на населението вече има не само периферията, но и сърцевината на областта – Средноянтренската агломерация. За последния междупреброителен период ядрата В. Търново и Горна Оряховица са намалили населението си със 7%, а гравитиращите към тях села от най-близкото обкръжение – с 15 – 16%. През 90-те години това намаляване е по-бързо от средното за страната или областта. Спадът е най-осезаем в големите села от агломерацията – Самоводене, Първомайци, Поликраище и в гр. Долна Оряховица, докато по-малките – Арбанаси, Шереметя и Малък чифлик, имат дори абсолютен растеж. Това явление не изолирано и макар, осъществено в обкръжението на по-големи градове, има отношение към проблема за стопанското и демографското съживяване на селища с туристически ресурси и/или благоприятно транспортногеографско положение.

Устойчива тенденция в следвоенното развитие на селищната мрежа е особено силната депопулация на малките селища в планинските и полупланинските райони. Инерцията на урбанизацията в това отношение все още не е преодоляна, независимо от изчерпването на социално – икономическите предимства от концентрацията на населението. Историята на депопулацията е добре проследена в научната географска литература. Същественото е, че процесът обхващаше все по-нарастващ кръг от селища и се превърна в основен проблем на обширни селски територии. Това наложи подходът от разрешаване на проблемите на отделните населени места да се премине към разрешаване на проблемите на селищни формации – локални и регионални. Селекцията на „перспективни“ селища и идеите за групиране около по-стабилни селищни ядра, обаче не доведоха до никакъв практически резултат. Положителните страни от групирането на колибарските селища също не бяха доказани.

За последния половин век населените места от община Елена намалиха средно населението си повече от два пъти (от над 26 хил. д. през 1946 г. до малко над 11 хил. д. при последното преброяване). Гъстотата на населението е една от най-ниските в страната – 17 д./км². Това важи и за гъстотата на селското население – 7 д./км². Този косвен показател за усвоеност на територията е значително по-нисък в сравнение с други средностаропланински общини – Златарица (10 д./км²), Дряново (11 д./км²), Трявна (12 д./км²), Антоново (12 д./км²) и т.н.

Общината и всички землища са в списъка по Наредба 14 от 2003 г. като селски и като планински район. Територията ѝ формира източния край на старопланинските територии с преобладаване на колибарски селища. Гъстотата на селищната мрежа е 19 селища на 100 км² – сходна с Габровско. В Еленска община са разположени 38% от всички села (123 от 322), в т.ч. 56% от най-малките села на областта (119 под 200 д.). Разпределението на населението по населени места има следната обща особеност с решаващо значение: 57% от него живее в общинския център и други 24% са в четирите села с повече от 200 ж. – Константин, Майско, Беброво и Каменари.

Разпределението на населението, динамиката и възрастовата структура по населени места разкриват вътрешнообщинските различия, реалните и потенциалните опорни пунктове на територията. От гледна точка не толкова на броя на населението, отколкото на съотношението между главните възрастови категории (до 18 г., 18 – 64 г. и 65 и повече години) селищата в общината могат да се поделат в четири възходящи групи:

1. Селища без постоянно население към последното преброяване. Те са над половината от селищата без постоянно население от областта – 20 от 34. (1 при преброяването през 1975 г., 10 през 1985 г., 14 през 1992 г.). Само за периода 1992 – 2001 г. към тях са се присъединили 9 села, а Аплаци, Дърлевци и Радовци, които към 1992 г. нямат постоянно население, сега са с по 1–2 жители. Чавдарци към 1992 г. има десет жители, към последното преброяване – нито един. Велевци (Велювци) няма постоянно население вече при 4 последователни преброявания.

2. Селища, населението на които е съставено само от най-възрастното население (65 и повече години). Те са 18, като най-голямото – Султани има 7 души. Предвид на кръгообразния обмен селско – градско – селско население би било прибързано да се прогнозира изключването им от фактическата (още по-малко от юридическата) селищна мрежа.

3. Селища без население на възраст до 18 г. (48 на брой). Най-голямо сред тях е Мийковци с 56 жители.

4. Селища, в населението на които са представени и трите възрасти – 39. Най-малките от тях са с по 6 жители и по възпроизводствени възможности и перспективи не се отличават съществено от селищата от по-горните групи. Освен общинския център и изброените по-големи села, с над 50 д. на възраст до 18 г. е и Илаков рът. В Елена и селата Майско и Константин са 84 % от най-младите жители на общината. Степента на застаряване на населението на града (16 % над 65 г.) се отличава от средната за общината (21 %). В Елена са 40 % от всички жители на общината от третата възрастова категория.

На различията в демографския потенциал, при отчитане на историческата традиция и транспортните зависимости, съответства и административното устройство. На пряко подчинение са 104 селища. Самостоятелни кметства образуват Беброво (11 селища), Константин и Майско (по 4 селища).

Унаследената материална база на селищата и особено жилищният фонд имат първостепенно значение при динамичните промени в структурата на собствеността и формирането на новите условия за заселване и обитаване. Общият брой на жилищата към преброяването през 2001 г. е над 7800. С жилищна площ над 60 м² са само 9 % от жилищата, в т.ч. 6 % в гр. Елена. По-важно е, че основна част от фонда е износен и морално остарял. В напуснатите селища са отчетени около 200 жилища. В други 88 селища броят на жилищата надвишава броя на населението – понякога с пъти. Част от тези жилища се използват, главно през лятото като вилни имоти, или се предлагат за закупуване.

При условия на повишената мобилност, разширяване на жилищния сектор и необратим недостиг на демографска маса в селата, селищната мрежа не може да се изрази само като съвкупност от

константни елементи, макар и развиващи се с различна скорост. На преден план излиза качеството еластичност, което означава преди всичко ритмично преливане на население между населени места по сезони или специфични икономически и възрастови групи. Резултат е възможността селищата да съществуват и дори да просперира абстрахирано от консервативния характер на категорията постоянно население. Именно това качество е съвременното фактическото основание на понятието национална селищна система. Относителната ѝ устойчивост се осигурява от постоянен, но не и реципрочен „обмен“ на население.

Проблемът с трудовата реализация на селското население е стоял и преди, но се изостри до крайност през последните 10–15 години. Съгласно по-новите концепции за икономическата база на населените места, тя не се свързва само с местните производствени ресурси – почви, гори, полезни изкопаеми и т.н., но и с цялостния облик на обитаването и качество на средата в екологическо и инфраструктурно отношение. Малките селища могат да продължат съществуването си и дори да просперира като място за заслужена почивка на хора, чиито средства са изработени другаде, напр. в големите градове – София, Варна, Русе и др. При такъв интерес към селищата от Еленския Балкан традиционната местна стопанска дейност ще има само спомагателно значение.

Усилията би трябвало да се насочат към превръщането на територията на общината в атрактивна за презаселване, т.е. привличане на население, оттеглящо се от икономическа активност, а не в предварително обречена на неуспех борба за задържане на помладото население (няма с какво, а някъде просто няма и кой да бъде задържан). Първостепенно значение в тази преориентация има инфраструктурата, вкл. транспортната.

Община Елена има основания да разчита в развитието си на своето транспортногеографско положение. Превръщането ѝ в кръстовище на важни национални и международни пътища в голяма степен зависи от реализацията на проекти в съседни или гранични за общината територии.

Пътят не е само бетоново – асфалтов улей, единствената цел на който е да осигури бърз транзит с голяма пропускателна способ-

ност. Твърде често се подценява социалната му роля, а и някои стопански функции, като например прякото туристическо значение. Нашата страна е печален пример в това отношение. Независимо от скокообразното нарастване на автомобилния парк през последните 10–15 години, пътните ремонти и реконструкции ни най-малко не се свързват с възможността да се увеличи туристическата атрактивност чрез развлекателни и познавателни крайпътни обекти, чрез отбивки и площадки подходящи за наблюдение на природни или антропогенизирани пейзажи, чрез информация за попътни забележителности и т.н.

Прякото въздействие на транспортните коридори зависи от ранга и интензитета на функционирането им. При условна широчина на контактната зона до 15–20 км от пътя, в нея попада изцяло територията на община Елена, като западната ѝ част би била под комбинираното влияние на двете взаимнодопълващи се меридионални оси: Велико Търново – Гурково и Лясковец – Твърдица.

ИЗТОЧНИЦИ

Деведжиев, М. Географското положение на България – нейн шанс през 21-ви век. С., 1996.

Преброяване на населението, жилищния фонд и земеделските стопанства през 2001, т. 1, Население, кн. 3, Население по области, общини и населени места. С., 2002.

Янков, Р. Концентрация и депопулация. Зониране на България по прираст на селищата. В. Търново, 2000.